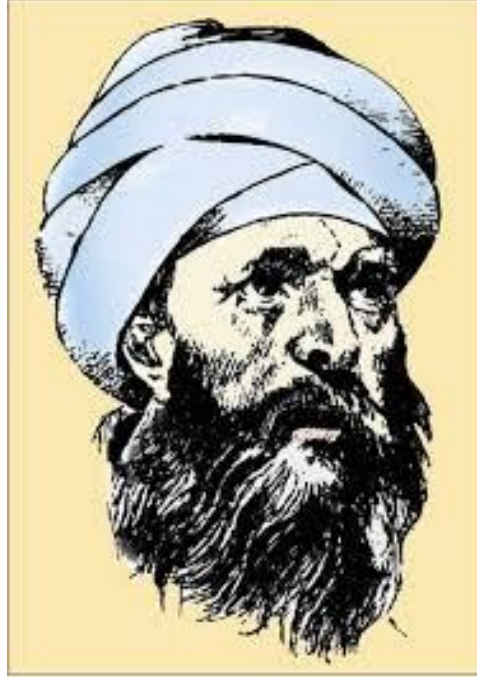

DAHİ ALİMLƏRİ TANIYAQ

Əbu Həmid ƏL-QƏZALİ

Həyatı

Əbu Həmid əl-Qəzali İslam aləmində görülən ən güclü şəxsiyyət və alimlərdən biri olmuşdur. Ona verilən "Huccet-ul-İslam" (İslamın dəlili, sübutu) ləqəbi də bunu göstərir. Əbu Həmid Muhəmməd Qəzali Hicri 450 / Miladi 1059-cu ildə şair Firdovsinin Xorasandakı vətəni olan Tus civarında bir qəsəbədə Qəzələdə doğulmuşdur. Əbu Həmid əl-Qəzalinin adı əl-Kiyə əl-Hərrasi, Əbuttayyib ət-Təbəri, Əbu İshaq əş-Şirazi kimi nəhəng din xadimləri ilə bərabər çəkilir. Qədim Yunanıstan, eləcə də şərq filosoflarının əsərlərini mükəmməl öyrənmiş Əbu Həmid əl-Qəzali İslam teologiyasını

| www.ejsr.org

məntiq əsasında işləyib hazırlamışdır. Əbülhəsən Əş'əri məntiq müddəaları ilə sünnənin vəhdətini yaratdığı kimi, Əbu Həmid Qəzali də Əbülqasim əl-Quşeyridən sonra mötədil sufizm ilə ortodoksal islamı yaxınlaşdırmağa, bərişdirməyə çalışmış və buna ilk dəfə məhz o, müvəffəq olmuşdur .

1091-ci ildə səlcuq vəziri Nizam əl-Mülk onu özünün Bağdadda təsis etdiyi Nizamiyyə mədrəsəsinə fiqh üzrə müdərris təyin etmişdir. 1095-ci ildə Nizamülmülkün ismaililər tərəfindən öldürülməsindən sonra Əbu Həmid əl-Qəzali Nizamiyyədə tədrisi tərk edərək, Bağdaddan Beytül-Müqəddəsə köçmüşdür. İslamın yayıldığı ilk əsrlərdə bu cərəyanın tərəfdarlarını “zahid” (“asket”), “abid” adlandırırdılar. Yaşayış tərzini, ətrafa, maddi nemətlərə biganəliyi və s. cəhətdən zahid ilə sufi eyni mövqedə dururdular. Amalları, qayələri etibarlı ilə isə bir-birindən fərqlənirdilər; əgər zahid öz alminə çəkilərək, tənhalayırsa, sufi əksinə, öz-özlüyündə deyil, Allahla mövcudluğunu ön plana çəkirdi. Yalnız X əsrdən sonra onlar sufi adlandırılmağa başladılar. Təsəvvüf təcrübəsi sufinin heç olmasa ən azı bir dəfə səfərə çıxmasını zəruri hesab edirdi.

Digər tərəfdən, səfərlər zahidin formalaşması üçün vacib şərt sayılırdı. Adətən təhsil müəssisəsi olmayan yerlərdə sığınacaq və qida tapan səyyah-alimlər orada arzu olunan qonaqlar kimi qəbul edilirdilər, çünki öz biliklərini səfərlərdə yaya bilirdilər. Əvvəl qeyd etdiyimiz kimi h. 489(1095)-ci ildə Nizamülmülkün ismaililər tərəfindən öldürülməsindən sonra Əbu Həmid əl-Qəzali Nizamiyyədə tədrisi tərk edərək, Bağdaddan Beytül-Müqəddəsə köçmüşdü. Bu zamanlar onun artıq zahidə çevrildiyi dövrdür. Ribatda olarkən onun yanına camaat toplaşır, onu dinləyirdilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, kəndlərdə onların ətrafına toplaşanlar onlara cüzi də olsa toxunmaqla, bir qisim bərəkə (xeyir-dua) almaq arzusuna çatırdılar. Onlar adətən zahidlərə suallar yağdırır, qohum-əqrəbalarına dua etməyi xahiş edir, onlardan məsləhət alır, qonaq dəvət edirdilər. Məsələn, Əs-Səmani kimi tanınmış elm adamı bir neçə dəfə sufi Əbunnəcib Sührəvərdinin yanında olmuş, söhbətlərini dinləmiş, ondan xeyir-dua almışdır. Klassik sufizm terminini işlədən Avropa şərqşünasları Əbu Həmidin adını çəkirlər. Onlar bu ifadə ilə cərəyanın yaranmasından Əbu Həmid əl-Qəzalinin “imamlıq” zirvəsi qazanmış əsərlərlərinin meydana gəlməsində uzun bir inkişaf mərhələsini əhatə edən dövrü nəzərdə tuturlar. Bu dövr ilk sufiləri də özündə birləşdirir.

Yaradıcılığı

Əl-Qəzalinin dövründə müsəlman cəmiyyətində dini-hüquqi, ehkamçılıq, dini-siyasi və digər baxışlar bir-birinə qarışmışdı. Müsəlman ilahiyyatçısı eyni vaxtda həm şafii (hüquq məsələlərində), həm əşəri (ehkam məsələsində), həm də mistik (sufi) ola bilərdi. Son dərəcə mürəkkəb və çoxcəhətli olan sufilik Müsəlman Şərqi ölkələrində ictimai-siyasi hadisələrin kəskinləşdiyi şəraitdə yeni bir fikir cərəyanı kimi meydana çıxmışdır. İslam dini zəminində formalaşmış sufilik - mistik baxışlar sistemi kimi müsəlman cəmiyyətinin ən geniş təbəqələrini, yəni bu dini təlimə münasibət məsələsində fikir ayrılığı olan müxtəlif dini-hüquqi məktəblərin nümayəndələrini də əhatə edirdi. VIII əsrdə sufiliyin zahidi-mistik cərəyanı kimi yaranmış təsəvvüf, artıq XI-XII əsrlərdə fəlsəfi təlim kimi formalaşmışdır.

Əbu Həmid tədrisi üç il tərk etmişdi, sonra qayıdaraq, həcc ziyarətinə getmiş, daha sonra vətəninə qayıtmışdı. “İhya” kitabını da bu müddətdə yazmışdır. Əbu Həmidin tədrisi tərk etdiyi 3 il ərzində artıq qardaşı tədrisdə onun adından çıxış etmişdir. Tədris vaxtı Bağdada təhsil almağa yollanmış bir çox azərbaycanlı onun yanında təhsil alaraq, elm öyrənmişdir. Onun “İhya ulum əd-din” əsərinin əlyazmasının Respublikanın Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunması Azərbaycan elmi mühitində bu əsərin öz payının olmasını göstərir. Əbəbdilli ədəbiyyatda Əbu Həmid əl-Qəzalidən elm öyrənmiş bir çox azərbaycanlı haqqında məlumat verilir. Onun dərslər dediyi tələbələr arasında Həkim ibn İbrahim ibn Həkim əl-Ləkzi əd-Dərbəndinin də adı çəkilir. Həmyerlimiz onun yanında fiqhi öyrənmişdir.

«Kamal» ləqəbi ilə tanınan Əbulfütuh Nəsrulla ibn Mənsur ibn Səhl əd-Duveyni əl-Xeyri fəqih, əməlisaleh, saf bir adam idi. Bağdadda Əbu Həmid əl-Qəzalidən fiqhi öyrənmişdir. Görkəmli nəzəriyyəçi, ilahiyyatçı fəqih Əbu Həmid Məhəmməd ibn Məhəmməd ət-Tusi (1058-1111) Tusda (Xorasan) doğulmuş, Nişapurda əş’əri əl-Cuveyninin tələbəsi olmuşdur.

Həyatının 36-cı ili Qəzali üçün bir dönüş nöqtəsini göstərir. Bu yaşında ikən, yəqinə, kəsin biliyə, zehni kəsinliyə (certitude intellectuelle) çatma problemi onun üçün elə bir şüur problemi oldu ki, çox ciddi bir iç ziddiyyətə sürükləndi, məslək və ailə həyatı da bu ziddiyyət ilə sarsıldı, 488/1095- ci ildə universiteti və ailəsini tərk etdi. İç aləmində kəsin bilik və inancı

(certitude interieure) həqiqətin əminliyi olan yəqini əldə etmə təşəbbüsünə hər şeyi fəda etdi. Nizamiyyə Universitetinin rektoru, Sünni İslamın Ortodoks inancları ilə eyniləşdirilən Əşəri təliminin sözcüsü olan Qəzalinin fövqaladə bir şəxsiyyət gücünə sahib olduğu anlaşılmaktadır. Bağdadı tərk edən Qəzali yəqinə çatan dar yola özünü həsr etdi. On il boyunca sufi geyimində və insanlardan kəsilməmiş olaraq İslam aləmində səfər etdi. Səfərləri onu Şam və Qüdsə (Bu məqamda Qüds hələki xaçlıların əlinə keçməmişdi) İskəndəriyyə və Qahirəyə, Məkkə və Mədinəyə gətirib çıxartdı. Xeyli vaxtını tefəkkürə və təsəvvüf əhlinin mənəvi üsullarına həsr etdi. Ziddiyyətini məğlub etdikdən və şübhələrinə qalib gəldikdən sonra vətəninə qayıtdı. Nişapurda bir neçə il dərs verdikdən sonra 501/1111-ci ildə 19 Dekabr günü əlli iki yaşında və deməli İbn Sinadan çox gənc olaraq vəfat etmişdir.